

Teisės aiškinimas ir jo privalomumas

Dr. Remigijus Šimašius

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjama teisės aiškinimo vieta teisės sistemoje. Tuo tikslu analizuojama, kuo skiriasi teisės aiškinimas nuo teisės normos, nagrinėjamos oficialaus teisės aiškinimo, autentiško teisės aiškinimo, teisės aiškinimo privalomumo taip pat teisės aiškinimo akto, autentiško, plečiamojo bei siauriamojo teisės aiškinimo sąvokos. Ši teorinė analizė pateikiama, siekiant atsakyti į svarbius darbo praktikoje kylančius klausimus. Pvz., kokiais atvejais gali kilti teisinė atsakomybė dėl teisės pažeidimo subjektui, kuris, kaip paaiškėjo, vadovavosi klaidingu teisės aiškinimu. Kaip ir kokiais atvejais teisės subjektas privalo paklusti teisės aiškinimui. Daugiausia dėmesio straipsnyje skiriama norminio pobūdžio teisės aiškinimui. Gilinamasi ir į autoritetingą specialistų pateiktą oficialų teisės aiškinimą, ypač jei jis įforminamas kaip kompetentingos valstybės institucijos dokumentas. Apie Lietuvoje privalomo teisės aiškinimo problemą kalbama iš dviejų teisinei praktikai aktualių teorinių pozicijų: pozityvizmo ir realizmo.

Įvadas

Lietuvoje daugėja teisės aktų, plėtėja jų apimtys, teisė tampa vis sudėtingesnė, todėl jos specifikai suvokti prireikia vis gilesnių žinių. Teisės normų kolizijos, teisės spragos, jos tekstų daugiaprasmiškumas sukelia vis daugiau neaiškumų praktikoje. Tai lemia vis didėjančią teisės aiškinimo svarbą. Paties teisės aiškinimo aktų įvairovė šiandien taip pat didžiulė. Atsiranda naujų teisės aiškinimo formų, tad neretai kyla klausimas, kokią teisinę galią turi teisės aiškinimas. Taigi svarbu iš naujo tiksliau įvardyti ir įvertinti įvairias su teisės aiškinimu susijusias koncepcijas. Jos yra, pvz., oficialus teisės aiškinimas, autentiškas teisės aiškinimas, teisės aiškinimo privalomumas, teisės aiškinimo aktas, teisės aiškinimo ir teisės normų bei teisės aiškinimo aktų ir teisės normų aktų santykis.

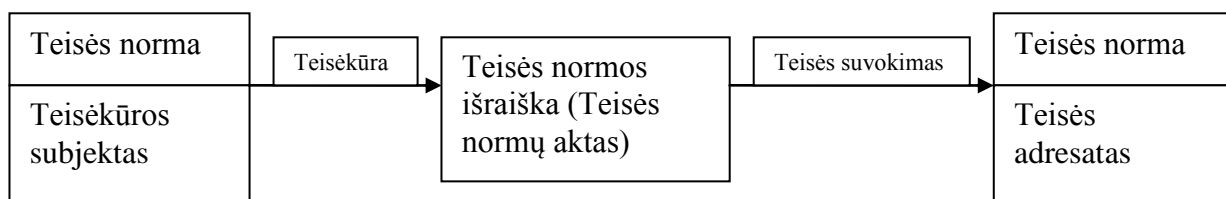
Teisės praktikoje problemas, susijusias su teisės aiškinimu, bet kurioje teisinėje sistemoje išreiškia du esminiai klausimai. Jie nagrinėjami šiame straipsnyje. Pirma, kaip ir kokiais atvejais gali kilti teisinė atsakomybė dėl teisės pažeidimo teisės subjektui, besivadovavusiam teisės aiškinimu, kuris pasirodė esąs klaidingas. Antra, kaip, kokiais atvejais ir ar privalo teisės subjektas paklusti teisės aiškinimui. Atsakant į šiuos klausimus, aptariami teoriniai problemos aspektai. Be to, vertinami tie

V. Mikelėno, D. Mikelėnienės, A. Vaišvilos bei kitų autorių teiginiai, kurie šiandien Lietuvoje yra tapę klasikiniai. Keliami teisės normų ir teisės aiškinimo skyrimo (ribojimo) klausimai. Aptariamos, adekvataus, oficialaus, autentiško, privalomo teisės aiškinimo sąvokos teisės teorijoje bei praktikoje.

Teisė ir teisės aiškinimas: konvencinė samprata

Ypatingą teisės aiškinimo svarbą lemia tai, kad jo objektas – teisės normų aktas¹ - yra teisės normos išraiška, tačiau ne pati teisės norma. Vadinasi, teisės normų aktas tėra informacijos šaltinis, kuriame nurodyti teisės reikalavimai; teisės forma, kurioje pateiktas jos turinys. Mąstydamas žmogus operuoja teisės normomis. Vis dėlto norint teisės normų turinį perduoti kitiems, tos normos turi būti išreikštos teisės normų akte ir tik iš to akto pažįstamos. Subjektas, iš teisės normų akto norintis sužinoti teisės reikalavimus, turi suvokti šią formos (teisės normų aktas) ir turinio (teisės norma) sąveiką (1 schema).

1 schema

Teisės norma, kaip loginė konstrukcija, kuria operuoja subjektas, turi būti išreikšta teisės šaltinyje², vėliau vėl tapti logine konstrukcija, suvokta teisės normos adresato. Taigi aiškinimosi arba suvokimo procesas vyksta visuomet, kai siekiama realizuoti (arba sąmoningai nerealizuoti) teisės reikalavimus. Todėl visiškai teisūs yra M.Glendon, M.Gordonas ir Ch.Osakwe, pastebėję, jog įsivaizdavimas, kad tam tikros teisės normos gali būti atrandamos ir suvokiamos be aiškinimo procedūros, tėra iliuzija [12, p, 122 – 123]. Teisės aiškinimas – neišvengiamas ir būtinas teisės reikalavimų realizavimo etapas³.

¹ Šiame straipsnyje vartojamos teisės išraiškos formos bei teisės šaltinio (suprantant tai kaip teisės aiškinimo formos sinonimą) sąvokos.

² Pažymėtina, jog teisėkūra įvardijamas tiek teisės normos (kaip loginės konstrukcijos) kūrimo, tiek jos išreiškimo (formos suteikimo teisės normai) procesas.

³ Tai galioja tiek vidiniam teisės aiškinimui, kurį atlieka pats adresatas, nesiekdamas jo kitiems subjektams, tiek išoriniam teisės aiškinimui, vykdomam ne paties teisės adresato, ir skirtos ne tik aiškintojui, bet ir kitiems subjektams. Toliau tekste, jei nepažymėta kitaip. Teisės aiškinimo sąvoka apima ir teisės aiškinimosi sąvoką.

Šio straipsnio kontekste svarbu išskirti dvejopą teisės aiškinimą: paprastą ir sudėtingą. Pirmuoju atveju tam tikros socialinės aplinkos protingas žmogus, remdamasis teisės normų aktu, daro vienareikšmes išvadas dėl visų klausimų, susijusių su konkrečiais teisės normos realizavimo aspektais. Toks teisės aiškinimas teisės adresatui praktiškai nepastebimas, nes juridiniai reikalavimai suvokiami tarsi savaime. Paprastas teisės aiškinimas yra toks, kuris vyksta mechaniškai, pašmonės lygmenyje, pačiam aiškintojui neįvardijant, jog aiškinimas, laikant tai akivaizdžios teisės prasmės supratimu [12, p. 122 – 123].

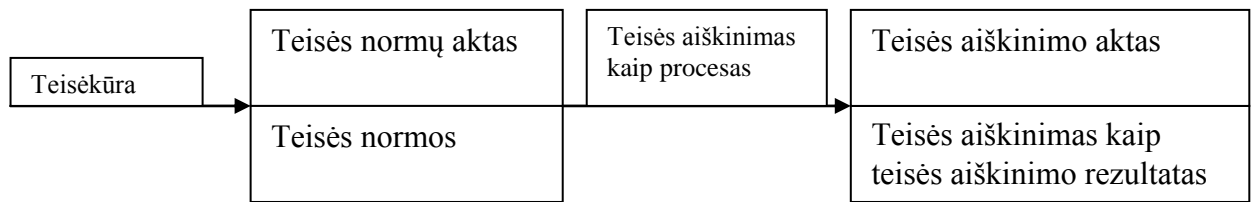
Šiandien praktiškai visų teisės normų aktų atveju teisės aiškinimas neatitiktų šio apibrėžimo. Tai lemia bent dvi esminės priežastys. Pirmą, nuolat keičiantis socialinei aplinkai, atsiranda naujų aplinkybių, kurioms reguliuoti teisės normos nebuvo ir negalėjo būti sąmoningai taikytos. Antra, protingo žmogaus testas praktiškai jau beveik nebepanaudojamas. Mat teisė tapo labai išskaidyta ir specializuota, o jos normų aktų ir kitų teisinių tekstų nepaprastai pagausėjo. Dėl to kuo toliau, tuo labiau daugumos teisės reikalavimams suvokti būtinos vis gilesnės specialiosios žinios. Teisės reikalavimų žinojimo prezumpcija ir protingumo testas, nors ir taikomas, faktiškai tėra pakankamas tik bendrai teisės orientacijai, o ne daugumai jos normų. Be to, dažnai pasitaiko vadinamųjų sudėtingų bylų, kurias nagrinėjant būtinas ir sudėtingas teisės aiškinimas⁴.

Apibrėžiant pačią teisę kaip teisės aiškinimo objektą, teisė paprastai tapatinama su teisės norminiu lygmeniu⁵. Paprastai laikoma, kad teisė yra teisės normų reikalavimas, adresuojamas teisės subjektui ir išreikštas teisės normų akte (dar vadinamame teisės šaltiniu, jos išraiškos forma). Teisės norma atsiranda kaip teisėkūros proceso išdava. Teisės aiškinimas laikomas procedūra, kurios metu yra suvokiama teisė, išreikštos teisės normų aktuose, prasmė. Teisės aiškinimo rezultatas taip pat vadinamas teisės aiškinimu (arba, ypač konsultacinio aiškinimo atveju, - teisės išaiškinimu). Teisės aiškinimas išdėstytas jos aiškinimo akte. Taigi, takoskyra apibrėžiama paprastai: teisėkūros proceso rezultatas yra teisės normos, išreikštos jų aktuose, kurie tampa teisės aiškinimo proceso dokumentu. Savo ruožtu, jo kokybę lemia teisės normų prasmės suvokimas. Schematiškai tokia įprasta teisės ir teisės aiškinimo bei teisės normų aktų ir teisės aiškinimo aktų sąvoka pavaizduota 2 schemeje.

2 schema

⁴ Kaip parodė R. Dworkinas, sunkių bylų sprendimas ir su juo susijęs teisės aiškinimas neretai lemia teisės raidą [10, P. 81 – 82].

⁵ Be abejo, tai paprastina realią situaciją. Žiūrint plačiau, ji yra gerokai kompleksiškesnė. Teisę, suvokiamą kaip dinaminį procesą [20], sudaro ne tik teisės normos, bet ir idėjos, teisiniai santykiai (taigi ir teisės aiškinimas). „Norminio“ teisės lygmens, kaip parodo R. Dworkinas, taip pat negalima tapatinti tik su teisės normomis [10; 11].

Teisė ir teisės aiškinimas: teorinių sąvokų skyrimas

Praktikoje teisė nuo teisės aiškinimo daugeliu atveju skiriama (ribojama) gana akivaizdžiai. Nesunku skirti teisės normą, išreikštą teisės tekste, nuo teisės aiškinimo, kuris pateiktas kaip atskiras darbas, kaip patarimas teisinėje situacijoje ar kaip teismo argumentacija priimant sprendimą. Tačiau kai kuriais svarbiais atvejais ši takoskyra tampa vis painesnė, o teisės teorijoje stokojama tinkamų atsakymų [20, p. 297]. Visų pirma, nagrinėjant teisės aktų hierarchiją, galima aptikti pagrįstų teiginių, kad žemesnio lygmens teisės aktai tarsi „išskleidžia“ aukštesnio lygmens teisės akto turinį, jį detalizuodami, aptardami specifinius bendros nuostatos aspektus. Kitaip tariant, teisės normų aktai atitinka teisės aiškinimo apibrėžimą. Pavyzdžiui, H. Kelsenas teigia, jog jei konstituciją „būtina taikyti žemesniu lygmeniu, įstatymų leidybos procese“, tai yra konstitucijos aiškinimas [14, p. 277]. Atkreiptinas dėmesys, jog H. Kelsenas šiuo atveju kalba ne apie teisės aiškinimą, kaip būtiną teisės realizavimo ar teisėkūros procesą, o kaip apie teisėkūros proceso dalį ir tąšą. Kalbama apie tai, kad įstatymas, kuriuo plečiamos konstitucijoje įtvirtintos normos, yra Konstitucijos aiškinimas. Akivaizdu, kad toks pat sąveikos tipas būdingas tarp aukštesnio lygmens teisės akte įtvirtintų teisės normų detalizavimo ir žemesnio lygmens teisės aktais įtvirtintų normų. Taigi problema ta, kad ir teisės aktai atitinka teisės aiškinimo sąvoką.

Galima ir atvirkštinė situacija – teisės aiškinimas, *de facto* nustatydamas teisės normos turinį, atitinka teisės akto apibrėžimą. Neveltui M. Glendon, M. Gordonas ir Ch. Osakwe primena, kad tos sąmoningos procedūros, kuri vadinama teisės aiškinimu, metu, teisėjai *de facto* ne tik aiškina teisę, bet ir sukuria naujas jos normas, netgi jei oficiali doktrina to nepripažįsta [12, p. 123 – 130]. Tokia situacija, bene akivaizdžiausiai pastebima Konstitucinėje teisėje, susiklostė ir Lietuvoje. Tai pripažįsta ir aktyvistinės Konstitucinio Teismo pozicijos šalininkai, ir kritikai [15; 16; 18]. Pavyzdžiui, E. Kūris taikliai pastebi, kad plečiamasis konstitucijos principų aiškinimas (kurio, kaip jis pats pripažįsta, imasi Konstitucinis Teismas) yra įvardijamas ir kaip normų kūrimas [16]. Kuo

toliau, tuo labiau ši tezė tinka ir bet kuriai kitai teisės šakai. Tai liudija faktas, kad teismuose vis aktyviau aiškinama teisė, o teisės praktikai vis labiau orientuojasi į šiuos aiškinimus⁶.

Teisės ir teisės aiškinimo sąvokų skyrimą klausimą dažnai sąlygoja tai, kad teisės aiškinimas – toli gražu ne vienareikšmis procesas. Teisingai pastebi J. Dickson, kad dauguma teisės teoretikų teisės aiškinimą suvokia ir kaip būdą atskleisti teisei, tokiai, „kokia ji yra“, ir kaip būdą teisę, „kokia ji yra“ pritaikyti teisiniam sprendimui. Kitaip tariant, sąvokos keičiamos - pritaikomos konkrečiai situacijai. Be to, teisės aiškinimas dažnai suprantamas kaip būdas rasti atsakymą į klausimą, kaip turi būti sprendžiama byla; nebūtinai tai siejama tik su egzistuojančios teisės reikalavimais [9]. Natūralu, kad tokia skirtinga prasmė sunkiai sutalpinama vienoje sąvokoje.

Kalbant apie oficialų teisės aiškinimą, dažnai išskiriamas specifinis tokio aiškinimo rezultatas – interpretacinės normos ir teisės interpretaciniai aktai [21, p. 134; 20, p. 296]. Tačiau tai tik dar labiau painioja ir taip painią sąvokų sistemą. Teiginys, jog teisės aiškinimas kuria teisės normas, gali būti klaidingai interpretuojamas. Viena vertus, toks aiškinimas jau būtų laikytinas teisėkūra. Kita vertus, tokie teisės aiškinimo – teisėkūros aktai, kaip išreiškiantys teisės normas, turėtų būti laikomi neabejotamai privalomais, kaip ir bet kurie kiti teisės normų aktai (be abejo, atsižvelgiant į jų hierarchiją bei suderinamumą su kitomis teisės normomis). Tačiau ar iš tikrųjų oficialaus teisės aiškinimo rezultatas yra teisės normos? Esant, tokiai išvadai, tektų konstatuoti, jog teisės aiškinimo aktai yra poįstatyminiai aktai (tai iš esmės atitinka H. Kelseno doktriną). Tačiau vargu ar galima būtų sutukti su tokiu teiginiu, nes kiltų klausimas, kodėl apskritai reikia vieną kompetenciją įvardyti kaip teisę leisti poįstatyminius aktus, o kitą – kaip kompetenciją aiškinti teisę.

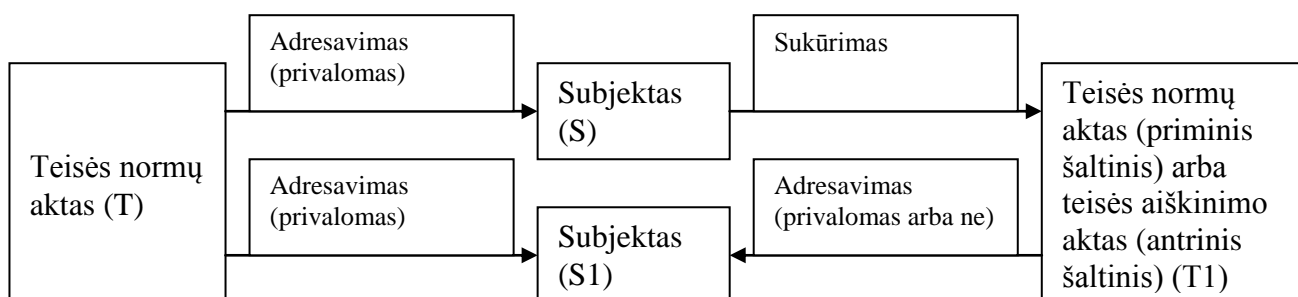
Taigi galima konstatuoti, kad teisės aiškinimo sąvoka santykyje su teisės sąvoka nėra jau tokia paprasta. Painiavos neišvengiama daugelyje teisės aiškinimo darbų. Pavyzdžiui, savo straipsnyje D. Žilinskas dar teigia, kad teisę galima aiškinti tik tuomet, kai yra objektas (teisės aktas ar jo projektas), taip pat, kad teisės aktuose pateikti sąvokų apibrėžimai yra teisės aiškinimas, o poįstatyminiai aktai nėra teisės aiškinimo aktai [22]. Ir E. Kūris Konstitucinio Teismo aktus įvardija tiek kaip teisės aiškinimą, tiek kaip teisės šaltinius [16].

⁶ H. Kelseno teiginys, kad teisė yra normatyvinis, o ne deskriptyvinis reiškinys, yra visiškai teisingas. Tačiau lygiai taip pat tiesa yra tai, kad tam tikri reiškiniai tampa teisine prasme pageidaujami vien todėl, kad praktikoje sukuriama tokie teisėti lūkesčiai. Šia prasme teisininkų orientacija į tam tikrus deskriptyvinius tekstus teisinėse bylose šiems tekstams faktiškai suteikia normatyvinį pobūdį.

Šios sąvokų painingos neišsprendžia nė D. Mikelėnienė ir V. Mikelėnas. Vengdami jos, šie autoriai prireikus naudoja „teisės aiškinimo šaltinio“ sąvoką, kuri apima tiek teisę, tiek jos aiškinimą [17, p. 238]. Nors problema lieka, tačiau praktine prasme yra tinkama išeitis. Vis dėlto patį teiginį derėtų įvardyti kiek tiksliau. Būtent: teisės šaltiniai apima ir teisės aiškinimo aktus, ypač jei tie šaltiniai suvokiami kaip pirminių ir antrinių šaltinių visuma, o ne tik kaip įstatymo leidėjo patvirtinti tekstai. Kitaip tariant, praktine prasme būtina laikytis prielaidos, jog teisė gali būti išreikšta ne tik siaurai suprantamuose teisės normų aktuose, bet ir teisės aiškinimo aktuose.

Tokia pozicija gali būti grindžiama ir teoriškai. Tarkime, kiekvienas subjektas (S), kuriam privalu suvokti jam adresuotus teisės reikalavimus, išreikštus akte (T), ir pačiam priimti teisinio pobūdžio aktus (T1), atsiduria tam tikroje situacijoje. Čia tenka aiškinti, koks yra jam adresuojamų teisės reikalavimų (T) turinys, ir šiuos aiškinimo rezultatus atspindėti kitame teisiniame akte (T1). Akivaizdu, kad dėl šios veiklos vietoj vieno teisinio akto (T), teisinėje sistemoje egzistuos du teisiniai aktai (T) ir (T1). Pačiam subjektui (S) klausimas, ar jo priimtas teisinis aktas (T1) yra teisės ar/ir teisės aiškinimo aktas, nėra svarbus. Tai aktualu kitam subjektui (S1). Pastarajam teks spręsti klausimą, ar minėtas teisinio pobūdžio aktas (T2) jam yra taip pat privalomas, kaip ir teisė, egzistavusi iki šio sprendimo priėmimo ir išreikšta akte (T)⁷. Ši situacija yra vienoda tiek tuo atveju, kai T1 yra žemesnio lygmens teisės aktas, tiek tuo atveju, kai tai yra teisės aiškinimas (3 schema).

3 schema

Viena vertus, savo teisine galia teisės normų aktas ir teisės aiškinimo aktas gali (nebūtinai) būti viename lygmenyje. Kita vertus, tai nėra argumentas, kuris rodytų, jog teisės normų aktas ir teisės aiškinimo aktas yra tos pačios prigimties ir vienodos teisinės reikšmės (apie tai detaliau - kitame skyriuje). Be to, taip viską apjungiant, neužmirština, kad teisės aiškinimas yra neatsiejamas nuo jokio sprendimo, (tiek teisėkūros, tiek teisės realizavimo) kuriam įtaką daro teisė. Teisėkūra gi yra

⁷ Tai galioja ir tais atvejais, kuomet teisė aiškines ir teisės aiškinimo aktą (T1) sukūręs subjektas vėliau turi naudotis teisės aktu (T).

normatyviniais kriterijais apibrėžtas ir konstitucinių galių padalijimu pagrįstas bei iš šio padalijimo išplaukiantis procesas. F. Hayeko teigimu, teisė, kaip žmonių veiklos reguliatorius, yra galima netgi be sąmoningos teisėkūros, tačiau negalima be teisės aiškinimo. Įstatymų leidyba žmonijos istorijoje yra palyginti nesenas reiškinys. Iki jo teisės skelbėjai teisę atrasdavo ir interpretuodavo, bet nekurdavo, nedetalizuodavo [13]. Būtent tuo skiriasi teisėkūra nuo teisės aiškinimo. Pirmuoju atveju manoma, jog sąmoningai kuriamos teisės normos, antruoju – tikinama, jog atskleidžiama jų prasmė. Teisės aiškinimo atveju teisė visų pirma pažįstama (net jei tuo pačiu vyksta teisėkūra kaip neišvengiamas šalutinis reiškinys). Teisėkūros atveju teisė kuriama (net jei tuo pačiu ji neišvengiamai aiškinama).

Kaip persipina teisės aiškinimas ir teisėkūra itin akivaizdu precedentinėje teisėje. Čia teismo sprendimas yra, be kita ko, teisės aiškinimo aktas, tačiau kitam teismui jis tampa teisės šaltiniu. Dėl šios priežasties tie patys aktai vienu atveju įvardijami kaip teisės normų aktai, kitais atvejais – kaip teisės aiškinimo aktai. Lemia tai, kuris aspektas – pažinimo ar kūrybos - yra esmingesnis konkrečiam subjektui.

Teisėkūra nuo teisės aiškinimo skiriasi tuo, jog teisėkūrą lemia konstitucinis reglamentavimas, jo suteiktos teisėkūros galia, tuo tarpu teisės aiškinimas yra neišvengiamybė bet kurios teisės atveju. Pavyzdžiui, įstatymas nustato elgesio taisyklę bei suteikia kompetenciją ją detalizuoti poįstatyminiu aktu. Teisės aiškinimas (neprivalomas) bus vykdomas nepaisant suteikta, ar nesuteikta kompetencija, o poįstatyminės teisės normos priimamos – tik esant suteiktai kompetencijai ir jos ribose.

Neužmirština, kad nors teisės normų detalės yra išreikštos aiškinamojo pobūdžio tekstuose, pastarieji dėl to teisine prasme netampa teisės aiškinimais. Pavyzdžiui, sąvokų apibrėžimai teisės normų aktuose yra ne teisės aiškinimas, o teisės normos, nustatančios taisykles, kaip šios sąvokos turi būti suprantamos. Poįstatyminiai aktai yra ne teisės aiškinimo aktuose išreikštas įstatymo išaiškinimas, o teisės normų aktuose išreikštos teisės normos, detalizuojančios bendresnio pobūdžio taisykles.

Apibendrinant teisės normų akto ir teisės aiškinimo akto skirtumus, galima teigti, kad, juos lemia procesas - teisėkūra ar teisės aiškinimas, kurio pasekmė yra konkretus teisinis aktas. Vis dėlto ši išvada dar nereiškia, jog teisės aiškinimo aktas konkrečioje byloje negali turėti teisės normų akto teisinės galios.

Privalomas, autentiškas ir oficialus teisės aiškinimas

Kaip minėta straipsnio įvade, pagrindiniai teisės aiškinimo klausimai, yra: kokios teisinės galios yra teisės aiškinimo aktai. Kaip žinoma, teisės normų aktai, kurie pripažįstami teisėtais, visuomet yra laikomi pirminiais teisės šaltiniais. Teisės aiškinimo atveju yra kiek kitaip. Jie gali būti laikomi pirminiais teisės šaltiniais, antriniais teisės šaltiniais arba apskritai nelaikomi teisės šaltiniais.

Jau minėta, jog teisės aiškinimas yra visais atvejais neišvengiamas. Taigi, kalbėti apie jo privalomumą deskriptyvine prasme nėra prasmės. Tačiau kyla klausimas, kiek teisės adresatui yra privalomas išorinis, ne paties teisės subjekto atliekamas, teisės aiškinimas. Kitaip tariant, koks yra teisės aiškinimo normatyvinis privalomumas. Teisės aiškinimas gali duoti nebūtinai vienintelį teisingą rezultatą; dažnai pasitaiko keletas tos pačios teisės aiškinimo variantų. Juos gali pateikti kuo įvairiausi teisės aiškintojai, įskaitant ir patį teisės normų adresatą. Pavyzdžiui, tas pačias normas gali būti išaiškinęs Konstitucinis Teismas, Aukščiausiasis teismas, Vyriausiasis administracinis teismas, valstybės įgaliota vykdomosios valdžios institucija (pavyzdžiui, Finansų ministerija), teisės doktriną formuojantys asmenys, galiausiai pats teisės subjektas, savo variantu nesutinkantis su vienu ar kitu išoriniu aiškintoju. Taigi svarstyтина, kuriuo teisės aiškinimu privaloma (jei apskritai privaloma) vadovautis, o kuriais – ne (įskaitant tą atvejį, kai paties subjekto teisės aiškinimas prieštarauja išoriniam teisės aiškinimui).

Pažymėtina, jog privalomumas teisėje nebūtinai gali yra vienareikšmė alternatyva – čia esti ir iš dalies privalomų reiškinių. Vadinasi, reikia nustatyti ne tik privalomumą, bet ir jo dydį (laipsnį). Šiuo požiūriu graduojami ir teisės bei teisės aiškinimo šaltiniai. Pavyzdžiui, D. Mikelėnienė ir V. Mikelėnas teisės aiškinimo šaltinius išskiria į tuos, kuriais: a) privaloma remtis, b) reikėtų remtis, c) galima remtis, d) negalima remtis [17, p. 238]. Šiame straipsnyje detaliau nagrinėjamas pagrindinis teisės aiškinimų hierarchijos aspektas – privalomo teisės aiškinimo reiškinys. T.y. teisės aiškinimas esantis ant aukščiausio teisės aiškinimo hierarchijos laiptelio.

Aptariant privalomą teisės aiškinimą, gvildentos ir kitos, su juo susijusios sąvokos: kompetentingas teisės aiškinimas, autentiškas ir oficialus teisės aiškinimas. Kompetentingas teisės aiškinimas paprastai apibūdinamas kaip teisės aiškinimas, kurį atlieka kompetentinga institucija [20, p. 294, 295]. Tačiau šis teiginys yra aktualus, tik siejamas su teisės aiškinimo privalomumu. Mat aiškinti teisę gali bet kas, o klausimas kyla, kas gali privalomai aiškinti teisę. Be to, nors tam tikra

institucija yra įgaliota aiškinti teisę, dar nereiškia, jog šis aiškinimas yra privalomas teisės subjektui ar ginčus sprendžiančiai institucijai. Be to, kaip teigia P. Ragauskas, netgi kompetentingos institucijos aiškinimas gali būti rekomendacinio pobūdžio ar privalomas tik tam tikrai subjektų grupei [18]. Egzistuoja tik būtinas atvirkštinis ryšys – jei tam tikras teisės aiškinimas laikomas privalomu, vadinasi, institucija buvo kompetentinga privalomai aiškinti teisę.

Autentiškas teisės aiškinimas Lietuvoje paprastai apibūdinamas kaip teisės aiškinimas, kurį vykdo teisės normą išleidęs teisėkūros subjektas. Įprasta teigti, kad oficialus ir privalomas teisės aiškinimas Lietuvoje yra tik autentiškas [20, p. 294], tačiau nenurodomi šio teiginio pagrindai. Pats teiginys visiškai neatitinka Lietuvos teisinės praktikos. Kaip minėta, toks *autentiškas* teisės aiškinimas faktiškai yra teisėkūra. Lietuvos teisės aktuose galima rasti tik kazualinį autentiško teisės aiškinimo įtvirtinimą. Šiuo atveju bendriesiems teismams, administraciniam teismams bei Konstituciniam Teismui suteikiama kompetencija aiškinti (motyvuoti, pašalinti abejones) savo sprendimus ar nuosprendžius (žr. Baudžiamojo proceso kodeksas; Administracinės teisenos įstatymas, Civilinio proceso kodeksas; Konstitucinio Teismo įstatymas.). Tačiau ir čia žinotina, jog aiškinama ne tai, ką įprasta vadinti teisės norma, o tai, kas vadinama teisės taikymo aktu, ir tokio aiškinimo prasmė yra labai ribota. Antra, Lietuvos teisės praktikoje (ir, panašu, doktrinoje) įsigali nuostata, jog Konstitucinio Teismo veiklos rezultatai – sprendimai ir nutarimai - apima oficialų privalomą teisės aiškinimą⁸. Tačiau tai tiesiogiai prieštarauja minėtam teiginiui, kad privalomas aiškinimas Lietuvoje yra tik autentiškas. Kaip žinoma, Vakarų teisės moksle autentiškumas paprastai yra suprantamas kitaip ir laikomas sinonimu privalomumui [14, p. 281].

Paprastai laikoma, jog autentiškas teisės aiškinimas yra privalomas, remiantis logikos taisykle, kad „leidžiant daugiau, leidžiama ir mažiau“ [17, p. 248], netgi jei tai nenustatyta nei Konstitucijoje, nei kituose teisės aktuose. Tačiau šis teiginys kelia tam tikrų abejonių. Bet kuri teisės aktus priimanti institucija turi apibrėžtą kompetenciją, kurią draudžiama peržengti. Principas, jog leidžiant daugiau, leidžiama ir mažiau, negali būti taikomas dalijantis valdžia. Mat tai reikštų absoliučią valdžios koncentraciją ir prieštarautų Konstitucijai, kuri paskirsto valdžią tarp skirtingų institucijų. Laikant, jog teisės normos patikslinimas keičiant įstatymą yra teisės aiškinimas, kiltų klausimas, kas yra teisėkūra. Taigi negalima teigti, kad teisės normų aktą išleidusio subjekto aiškinimas yra būtinais privalomas, nei kad privalomas teisės aiškinimas būtinais atliekamas teisės normų aktą išleidusio subjekto.

⁸ Plačiau apie tai žr. E. Kūris [15; 16], P. Ragauskas [18], E. Spruogis [19].

Teisės aiškinimą priimta klasifikuoti į oficialų ir neoficialų. A. Vaišvila oficialų teisės aiškinimą apibūdina pagal tris požymius: subjektą (aiškina kompetentinga institucija), privalomumą (privalomas visiems teisės subjektams) ir tikslą (siekiama laiduoti vienodą teisės normų supratimą ir taikymą) [20, p. 294]. Dauguma Lietuvos autorių kaip pagrindinį kriterijų skirti oficialiam ir neoficialiam teisės aiškinimui pateikia subjektų ratą (t.y., oficialų aiškinimą atlieka viešas asmuo, o neoficialų – privatus asmuo) [17, p. 246 – 247; 21, p. 133]. Vis dėlto jei oficialaus aiškinimo skiriamieji bruožai šalia specifinio aiškinimo subjekto (valstybės įgaliotos institucijos) yra ir aiškinimo privalomumas bei specifinis aiškinimo tikslas (teisės vieningumo užtikrinimas), tuomet ne kiekvienas įgaliotos institucijos aiškinimas bus oficialus. Pavyzdžiui, Mokesčių administravimo įstatymas įpareigoja mokesčių inspekciją aiškinti šios srities įstatymus, bet niekur neįvardyta, jog šis aiškinimas turi didesnę galią nei konsultacija. Taigi, šis aiškinimas suprantamas kaip paslauga mokesčių mokėtojui (tokia pat, kaip ir ta, kurią teikia mokesčių konsultantas), bet nei privaloma, nei oficiali. Ne kiekvienas viešos institucijos aiškinimas yra oficialus, ir ne kiekvienas privačios institucijos aiškinimas yra neoficialus. Pavyzdžiui, jei kuris nors visuomeninės organizacijos organas yra įgaliotas spręsti, ar tam tikri organizacijos veiksmai atitinka įstatymus, tai toks aiškinimas yra privalomas (taigi oficialus). Taigi, vargu ar aiškinimo subjekto kriterijų galima laikyti svarbiausiu oficialaus aiškinimo skyrimo kriterijumi. Praktinė prasme svarbesnis kriterijus yra aiškinimo privalomumas. Oficialiu galima laikyti tik tokį aiškinimą, kuris privalomas teisės subjektams ir ginčus sprendžiančiai institucijai (kaip vienareikšmis teisės aiškinimas, arba kaip toks, į kurį privaloma atsižvelgti).

Nekvestionuojant oficialaus teisės aiškinimo sampratos pedagoginės naudos, jos praktinė nauda – menka. Taip yra dėl to, kad visi kriterijai yra skirtingai svarbūs kiekvienas atskirai, tačiau tarpusavyje tiesiogiai gali būti nesusiję ir nesąlygoti vienas kito. Taigi, nepaisant sąvokų gausos, teisės aiškinimo teisinio vaidmens klausimai sudaro jo privalomumo problemą.

Adekvatus, siaurinamasis ir plečiamasis teisės aiškinimas

Teisės subjektui, sprendžiančiam teisės aiškinimo privalomumo ir jo teisinių pasekmių klausimą, svarbu, kaip teisės aiškinimas padeda realizuoti aiškinamą teisę. Iš esmės šis klausimas nagrinėjamas analizuojant vadinamąsias teisės aiškinimo rūšis pagal jo apimtį. Teisės aiškinimą „pagal apimtį“ yra įprasta skirstyti į adekvatų, siaurinamąjį ir plečiamąjį [20, p. 293 - 294]. D. Mikelėnienė ir V. Mikelėnas siūlo plėsti šią schemą, redukciniu ir taisomuoju teisės aiškinimais

[17, p. 258 - 260]. Tačiau toks teisės aiškinimo skirstymas yra ganėtinai keblus. Teisės aiškinimo adekvatumas vertinamas pagal aiškinimo rezultato ir aiškinamos teisės normos turinių apimtį. Tačiau be teisės aiškinimo nėra atspirties taško šiam rezultatui matuoti (kaip minėta, be aiškinimo jokiame subjektui neįmanoma suvokti teisės normos).

Neretai teigiama, jog adekvatus teisės aiškinimas yra pažodinis, o plečiamasis arba siauriamasis – atitinkamai išplečia arba susiaurina pažodinį teksto supratimą. Tačiau pažodinis teisės aiškinimas savo prasme toli gražu nėra lygus adekvačiam teisės aiškinimui. Mat, aiškinant teisės tekstą, būtent žodžius ir tenka aiškinti. Nėra jokio pagrindo teigti, jog teisės aiškinimo tikslas yra atskleisti ne tikrąją, bet kokią nors kitokią teisės prasmę. Vadinasi, nėra jokio pagrindo kalbėti ir apie plečiamąjį arba siauriamąjį teisės aiškinimą, kaip tai daroma daugumoje mokslinių tekstų. Jei pripažintume, jog teisės norma gali būti aiškinama „ne autentiškai“, o siaurinama arba plečiama, tai reikštų, jog *de facto* teisės aiškinimas ne atskleidžia, o keičia teisės normos turinį; tai neatitinka teisės aiškinimo sampratos ir paskirties. Kita vertus, abejonių nekeltų teiginys, jog teisę aiškinant *sensu stricto* ji neatliks savo vaidmens. Dėl to privalomas kūrybiškas teksto aiškinimas, atskleidžiantis kintančias sąlygas ir tikrąją formuluočių prasmę [16]. Tačiau kūrybinis aiškinimas, nors ir keičia teisės teksto supratimą, neturi keisti teisės normos prasmės. Atvirkščiai – gali būtina reikėti kūrybiškai traktuoti tekstą (teisės normos išraiškos būdą) tam, kad būtų išlaikyta tikroji teisės normos prasmė.

Neadekvataus teisės aiškinimo paaiškinimą neretai lemia teisės samprata, kuria remiamasi, ir požiūris į teisės šaltinius. Pagal pozityvistinę teoriją teisės normos struktūra visada yra iš dalies atvira. Vadinasi, ją galima detalizuoti (o tai yra daugiau nei aiškinimas). Neadekvatus (galitinis) teisės aiškinimas (kaip neatitinkantis pirminio aiškinimo varianto) gali pasitaikyti todėl, kad faktiškai teisės aiškintojas, nors ir priklausomas nuo aiškinamos teisės normos, dažnai turi tam tikrą diskrecijos laisvę. Dėl jos teisės aiškinimas, kaip tai įvardija H. Kelsenas, yra visada santykinai neapibrėžtas [14, p. 277 – 279].

Visiškai priešingą požiūrį pateikia R. Dworkinas. Jis teigia, jog netgi teismas, priimdamas sprendimus sudėtingose bylose, nėra laisvas laisvai spręsti (taigi nėra laisvas plačiau ar siauriau aiškinti teisę), bet privalo vadovautis tam tikrais teisės šaltiniais, teisės principais. Panašios nuomonės laikosi ir F. Hayekas. Jis pastebi, kad precedentinėje teisėje teisėjas toli gražu nėra laisvas priimti sprendimą savo nuožiūra ankstesnių precedentų ribose. Šis pareigūnas netgi labiau nei kontinentinės teisės teisėjas yra saistomas bendrų normų – teisės principų [13]. Kitaip tariant, nepozityvistinio požiūrio šalininkai kreipia dėmesį į tai, kad teisės aiškinimas gali būti neadekvatus

teisės šaltiniui, tačiau ne teisei. Neadekvatus teisės aiškinimas šia prasme yra teisinga sąvoka, tačiau tik todėl, kad aiškinamam šaltiniui didelį poveikį turi kiti teisės sistemos elementai (kiti teisės tekstai, principai, kontekstas, papročiai). Šiuo požiūriu neadekvatus teisės aiškinimas bus tik konkrečios normos, bet ne teisės atžvilgiu. Tačiau ir šia prasme vargu ar tinkama koncepcija yra neadekvatus teisės aiškinimas. Juk teisė visuomet turi būti aiškinama sistemiškai, neužsidarant konkrečios teisės normos „adekvatume“.

Atsižvelgiant į anksčiau apibūdintą teisės aiškinimo prigimtį, vienintelis aspektas, kuris leidžia kalbėti apie plečiamąjį ar siauriamąjį aiškinimą yra tas, kad teisės normos aiškinimas gali neatitikti pirmojo išpūdžio apie teisės normos prasmę. Jis gali neatitikti ir tos normos gramatinės prasmės, kuri būtų neišvengiama, teisės tekstą aiškinant izoliuotai nuo visos teisinės sistemos. Vadinasi, šiuo aiškinimu galima parodyti, teisės tekstu išreikštą platesnę (plečiamasis teisės aiškinimas) arba siauresnę (siauriamasis teisės aiškinimas)⁹ teisės normą, nei tikėtasi. Tačiau netgi toks plečiamasis arba siauriamasis aiškinimas yra ir turi būti tik išimtinis dalykas. Priešingu atveju bus pažeistas būtinas teisės visuotinai pripažįstamas nuspėjamumo reikalavimas. Deja, iš visų teisės mokslo sričių ši išvada, berods, priimama tik baudžiamojoje teisėje. Čia laikomasi dar Č. Bekarijos suformuluoto principo, jog baudžiamosios sankcijos turi būti tiksliai numatytos įstatymu [8, p. 108]. Kaip minėta, teisei visuomet būtinas aiškinimas, kuris tačiau privalo turėti ribas.

Apibendrinant skirtingų teisės aiškinimo teorijų įžvalgas ir šio proceso prigimtį, galima daryti išvadą. Ji tokia: teisės aiškinimas visuomet privalo būti adekvatus. Vis dėlto šis adekvatumas nėra vienintelis tinkamas teisės aiškinimo variantas. Jis yra tik kaip sąmoningas teisės aiškintojo tikslas - neperžengti teisės aiškinamomis normomis nubrėžtų ribų.

Koks Lietuvoje privalomas norminis teisės aiškinimas: formalusis požiūris

Svarbu atkreipti dėmesį į teisės aiškinimo privalomumą griežtąja prasme. Taigi nagrinėjama, koks teisės aiškinimas yra privalomas taip, kaip teisės normų aktai. Neužmirština, jog teisės aiškinimo privalomumas netgi šia griežtąja prasme nagrinėtinas dviem skirtingomis prasmėmis. Visų pirma, teisės aiškinimo privalomumas yra pozityvaus teisės mokslo dalykas, kildinamas iš teisės normomis suteiktos kompetencijos privalomai aiškinti teisę. Šiam formaliam požiūriui vis dažniau priešpastatoma (neretai ir Lietuvoje) sociologinei jurisprudencijai ir teisiniam realizmui būdingas

⁹ Panašiai plečiamojo ir siauriamojo teisės aiškinimo prasmę apibrėžia ir S. Vansevičius [21, p. 132].

kitas privalomumo supratimas. Jis privalomumą kildina ne tiek iš normų, įtvirtintų teisės aktuose, kiek iš teisės praktikos. Šiame straipsnyje nenagrinėjama tų skirtingų požiūrių teisingumo, nė praktinės naudos tema. Vis dėlto pažymėtina, jog kiekvienas iš šių požiūrių yra paremtas svariais argumentais ir taikomas praktikoje. Pirmiausiai verta aptarti norminio teisės aiškinimo privalomumą formaliuoju požiūriu.

Formaliąja prasme galima teigi, jog teisės aiškinimas yra privalomas, kai tai yra nustatyta teisės aktais. Taigi - kai sukuriama kompetencija aiškinti teisę ir pareiga laikytis tokio aiškinimo. Vienas iš esminių klausimų, kylančių dėl teisės aiškinimo, atliekamo remiantis šia teisės aktais suteikta kompetencija, yra: ar teisės aktais suteikta teisės aiškinimo galia reiškia, jog toks aiškinimas yra privalomas. Kaip minėta, D. Mikelėnienė ir V. Mikelėnas teigia, jog aiškinimo teisės suteikimas „suponuoja ir tokio aiškinimo privalomumą“ [14, p. 249]. Tačiau vargu ar galima sutikti su tokia išvada, nes kaip pastebi patys autoriai, teismas¹⁰ visų pirma privalo remtis pirminiais, o ne antriniais teisės šaltiniais. Dėl to kitų valstybės institucijų pateikiamas teisės aiškinimas nėra teismui „besąlygiškai privalomas“ [14, p. 250]. Tokiu būdu šis teisės aiškinimas teismui apskritai nėra privalomas. Tai patvirtina ir teismų praktika, ir teisės normų aktų analizė. Kalbant apie teismų praktiką, pačių autorių cituojamas Lietuvos Aukščiausiojo teismo sprendimas (byloje UAB „Sirowa“ v. Konkurencijos taryba prie Valstybinės konkurencijos ir vartotojų teisių gynimo tarnybos), kuris teigia, kad teismas privalo pats „nustatyti ir išaiškinti tikrąją įstatymo prasmę, o ne akklai remtis taikomo įstatymo aiškinimu, kurį yra pateikusi viena ar kita institucija ar pareigūnas“ [14, p. 250 – 251].

Svarstant teisės aiškinimo privalomumo įtvirtinimo teisės aktais klausimus, reikia aptarti keletą svarbių atvejų. Visų pirma dėmesio vertas vykdomosios valdžios institucijų vaidmuo, kuris labiausiai formalizuotas Mokesčių administravimo įstatymu¹¹. Žinoma, jog tai, kas bendrai vadinama teisės aiškinimu, įstatyme išskiriama į dvi formas. Viena jų - apibendrintas mokesčio įstatymo paaiškinimas (su Finansų ministerija suderinta centrinio mokesčio administratoriaus arba kitos šiuo įstatymu tam įgaliotos institucijos paskelbta oficiali nuomonė, kaip reikia suprasti ir

¹⁰ Nors teoriškai ir galima nagrinėti klausimą, kam yra privalomas vienas ar kitas teisės aiškinimas (ar privalomumas vienam subjektui reiškia privalomumą kitam, ar privalomumas teisės adresatui reiškia privalomumą teismui), tačiau tai nėra pirmaeilės svarbos klausimas. Mat pačios teisės normos visada adresuojamos neapibrėžtam subjektų skaičiui, todėl tas pats taikytina ir norminio teisės aiškinimo atveju. Be to, jei nagrinėjamas teisės aiškinimo privalomumo teismui klausimas, tuo pačiu tai apima ir privalomumą kitiems subjektams, nes būtent teismas yra instancija, sprendžianti teisinius ginčus (taigi ir galiausiai išsprendžianti teisės aiškinimo privalomumo klausimą).

¹¹ Nors tolesnė vykdomosios valdžios institucijų atliekamo teisės aiškinimo analizė paremta Mokesčių administravimo nuostatomis, analizės argumentai ir išvados tik formaliąja prasme turėtų būti apriboti šiuo įstatymu. Realistine prasme analogiškos išvados turėtų būti daromos ir kitais (nors ir detaliam nereglamentuotais) panašaus teisės aiškinimo atvejais.

taikyti mokesčio įstatymą). Antra - konsultacija mokesčių mokėjimo klausimais (mokesčio administratoriaus individualaus pobūdžio paaiškinimas konkrečiam mokesčio mokėtojui). Įstatymo 6(1) straipsniu nustatoma ne tik teisė ir pareiga aiškinti teisę bei tokio aiškinimo subjektus, bet ir išsamiai aprašoma šio teisės aiškinimo pasekmės. Jos yra: „mokesčio įstatymo paaiškinimas mokesčio mokėtojui neturi teisės akto galios ir išreiškia už mokesčių įstatymų įgyvendinimą atsakingos valstybės institucijos oficialią nuomonę mokesčių įstatymuose reglamentuojamais klausimais“. Taigi: „mokesčio administratorius, šviesdamas ir konsultuodamas mokesčio mokėtojus mokesčių mokėjimo klausimais, turi atsižvelgti į atitinkamo apibendrinto mokesčio įstatymo paaiškinimo turinį“.

Įstatymo nuostatomis nenumatoma, jog tiek konsultacijos, tiek paaiškinimai yra formaliąja prasme privalomi mokesčių mokėtojams, taigi ir teismui sprendžiant mokesčių bylas. Tiesa, paaiškinimai traktuojami kaip nurodymai pareigūnams, konsultuojantiems dėl įstatymo taikymo. Vis dėlto netgi šiuo atveju negalima teigti, jog paaiškinimai jiems yra vienareikšmiškai privalomi. Įstatymas įpareigoja atsižvelgti į šiuos paaiškinimus konsultuojant, tačiau net neužsimena apie tai, kokią galią jie turi taikant įstatymus. Taigi formaliąja prasme pagal Mokesčių administravimo įstatymą atliekamas teisės aiškinimas (tiek apibendrintas, tiek individualiose konsultacijose) jokiems teisės subjektams nėra privalomas.

Žinoma, toks teisės aiškinimas sukelia kitas teises pasekmes, kurios tam tikrais atžvilgiais panašios į privalomo teisės aiškinimo pasekmes. Visų pirma jis atskleidžia dažnai vienintelės teisės normų aktus taikančios institucijos požiūrį į teisės akto turinį. Jei tokia institucija voliuntaristiškai keistų savo nuostatas ir praktiką, tai tiesiogiai prieštarautų teisėtų lūkesčių gerbimui, kuris yra konstitucinio teisinės valstybės principo dalis (bent jau pagal sampratą, kuria vadovaujamosi Lietuvos Konstitucinio Teismo praktikoje). Vadinasi, nėra pagrindo taikyti sankcijas, jeigu teisės subjektas vadovaujasi tokiu aiškinimu (tiek paaiškinimais, tiek konsultacijomis). Tokiu atveju yra pagrįstai laikoma, jog subjektas neturi patirti sankcijų, nors jos būtų teisėtos vadovaujantis kitokių tų pačių teisės normų aktų aiškinimu. Vis dėlto nereikia manyti, jog tinkamas vadovavimasis bet kuriuo šio įstatymo pagrindu atliekamu aiškinimu automatiškai reiškia tinkamą vadovavimąsi įstatymu. Jei aiškinimas prieštarauja įstatymui (o ne yra vienas iš galimų aiškinimų), tuomet nėra pagrindo teigti, jog pasielgta teisėtai. Tokiu atveju praktiniame darbe, nepažeidžiant teisėtų lūkesčių gerbimo principo, siūlytina vadovautis nuostata, jog teisės subjektas gali patirti sankcijas, kai jo veiksmai, nors ir atlikti pagal aptariamą teisės aiškinimą, prieštaravo įstatymui ir šis prieštaravimas buvo akivaizdus.

Kitas svarbus teisės normų aktuose įtvirtintas su formaliu teisės aiškinimo įtvirtinimu susijęs aspektas yra Lietuvos Respublikos Teismų įstatymo 23 ir 31 str. nuostatos. Jomis įtvirtinamos trys Aukščiausiojo Teismo senato ir Vyriausiojo administracinio teismo funkcijos, realizuotinos siekiant vieningos teismų praktikos. Teisinei sistemai tai aktualu ne tiek dėl pačių funkcijų nustatymo, kiek dėl minėto straipsnio formuluočių. Iš pastarųjų paaiškėja teismų (ir atitinkamai visų teisės subjektų) pareigos. Būtent reikalaujama atsižvelgti į 1) teisės aktų taikymo išaiškinimus, paskelbtus Aukščiausiojo Teismo biuletenyje išspausdintose nutartyse; 2) į pateiktus rekomendacinius išaiškinimus; 3) į teisėjų konsultacijas įstatymų ir kitų teisės aktų aiškinimo ir taikymo klausimais. Taigi, įstatyme įvardijami ir tikslas (vienoda teismų praktika), ir priemonės (pareiga „atsižvelgti“, rekomendacijų, konsultacijų teikimas). Tačiau iš šių nuostatų negalima daryti išvados, jog numatomas šių išaiškinimų ar konsultacijų formalus (*de jure*) privalomumas. Formaliaja prasme tokie teismų atliekami aiškinimai nėra privalomi.

Gvildenant šią temą, reikiamo dėmesio verti ir Konstitucinio Teismo aktai. Jie, nors teisės normų aktuose ir neįvardijami kaip teisės aiškinimas, savo prasme yra teisės aiškinimas. Konstitucinio Teismo sprendimas, jog teisės aktas prieštarauja Konstitucijai, yra iš esmės Konstitucijos ir kito teisės akto nuostatų aiškinimas, konstatuojant jų turinio prieštaravimą arba neprieštaravimą. Remiantis Konstitucijos viršenybe ir jos tiesioginiu taikymu, teisės aktas, prieštaraujantis Konstitucijai negali būti taikomas. Pats Konstitucinis Teismas teisės aktais nėra įpareigotas aiškinti teisę, todėl galima teigti, jog teisės aiškinimas yra tik būtina Konstitucinio Teismo veikla kitoms jam suteiktoms kompetencijoms įgyvendinti, o ne savarankiška privalomo teisės aiškinimo kompetencija [18]. Konstitucinio Teismo sprendimo pasekmė yra ne tik antikonstituciniu pripažinto teisės akto „pašalinimas iš teisinės apyvartos“ [16, p. 16; 19, p. 47 - 48], ne tik negalimumas jo taikyti, bet ir jo galiojimo pabaigimą [18]. Vadinasi, pats sprendimas yra ir teisėkūros aktas. Visa tai liečia tik rezoliucinę Konstitucinio Teismo sprendimų dalį (kuri formaliąja prasme netgi nėra aiškinimas, o tik aiškinimo išdava, pasireiškianti prieštaravimo arba neprieštaravimu konstatavimu). Apie motyvuojamąją Konstitucinio teismo sprendimų dalį ir jos privalomumą nei Konstitucijoje, nei kituose teisės aktuose neminima. Taigi rezoliucinė dalis yra privaloma, tačiau teisės aiškinimas, formaliąja prasme – neprivalomas.

Pozityvistiniu požiūriu gvildentą klausimą galima apibendrinti šiame straipsnyje. Atskytus teisės aiškinimą nuo teisėkūros, matyti, jog Lietuvoje norminio pobūdžio privalomas teisės aiškinimas apskritai neegzistuoja, išskyrus specifinę išimtį – Konstitucinio Teismo sprendimų rezoliucinę dalį.

Tačiau ir ji tik sąlyginai laikytina teisės aiškinimu, nes išreiškia ne teisinę argumentaciją, o tik išvadą, kuri daroma remiantis teisine argumentacija.

Norminio teisės aiškinimo privalomumas Lietuvoje: realistiškasis požiūris

Lietuvos teisininkai pagrindinai laikosi formaliojo pozityvistinio požiūrio, ir pozityvistiniai teisiniai argumentai daugiausia lemia sprendžiant bylas. Tačiau sociologinis – realistinis požiūris taip pat vis labiau pripažįstamas. Tai daugiausia sąlygoja teismų veikla taikant ir aiškinant teisės normas. Dėl jos vis labiau pritariama faktui, kad teisė yra ne tai, kas užrašyta įstatyme, o tai, kaip įstatymo tekstą suvokia teismai.

Sociologiniu – realistiniu požiūriu teisės aiškinimo privalomumas suvokiamas gerokai plačiau. Žinoma, kad teisė aiškinama visuomet, kai tik yra realizuojama, o tam tikrus sprendimus taikant teisę yra įgalios priimti tik tam tikros institucijos. Dėl to logiška manyti, jog šių institucijų pateikiamas aiškinimas kitiems likusiems teisės subjektams tampa „privalomas“ deskriptyvine prasme, laikantis prielaidos, kad pagal šį aiškinimą galima nuspėti, teisinius sprendimus, kuriuos pastaroji institucija priims ateityje, kitose bylose. Institucijų praktika tokiu būdu tampa „gyvąja teise“. Realistine prasme privalomas norminis aiškinimas yra privalomas ir teisinės praktikos požiūriu. Vadinasi, veiksmai, neatitinkantys teisės normos, suprantamos pagal tokį aiškinimą, visais atvejais laikomi neteisėtais. Tai verčia teisininkus ar bylos šalis orientuotis į tokį aiškinimą, kurio, kaip teisės šaltinio, vaidmuo dar labiau sutvirtėja.

Tokia situacija neišvengiamai susiklosto daugelio teisės sričių praktikoje. Ypač tai būdinga esant dviem sąlygom. Pirma, teisės normų aktai yra tokio pobūdžio, kad gali būti protingų žmonių įvairiai interpretuojami (pavyzdžiui, labai bendro pobūdžio konstitucinės normos ar principai; papročiai, kurie identifikuojami ne pagal formalius užrašytus kriterijus; tos teisės sritys, kurios tampa techniškos ar prieštaraujančios tarpusavyje ir dėl to sunkiai vienareikšmiškai suvokiamos). Antra, nors ir ne tokia esminė sąlyga - egzistuoja institucija, kuri gali spręsti tam tikras bylas kaip paskutinė instancija. Pirmoji sąlyga daugiau lemia neišvengiamą teisės aiškinimą, o antroji – tai, jog tam tikras teisės aiškinimas tampa faktiškai privalomas.

Šios sąlygos būdingos ne tik šiandienos konstitucinei teisei. Joje teisės aiškinimas, patyręs radikalių pokyčių, realistine prasme jau tapo privalomu¹². Taip yra ir kitose teisės šakose, kur tiek bendrųjų, tiek administracinių teismų praktikos tikroji reikšmė yra peržengusi formaliai teisės aktais nubrėžtas ribas. Pavyzdžiui, Teismų įstatyme neužsimenama apie konsultacijų ar išaiškinimų privalomumą, tačiau akivaizdu, kad subordinacinė teismų sistema lemia, jog į šiuos aiškinimus *de facto* turi būti atsižvelgiama. Tuo siekiama nenukrypti nuo formuojamos praktikos, juolab, kad ji formuojama aukštesnėje instancijoje, kartais netgi gali iš naujo spręsti tą pačią bylą. Taigi ankstesniame skyriuje aptarti bylas sprendžiančių institucijų teisės aiškinimo atvejai praktikoje visuomet yra akceptuojami kaip nekvestionuoti orientyrai realizuojant teisės normų aktus, nors ir neturi formalaus privalomumo požymio. Teismų įstatyme nustatyta pareiga „atsižvelgti“, formaliai nėra tas pat, kas pareiga vadovautis.

Tačiau realiai privalomas teisės aiškinimas neretai vyksta ir nesant bylas sprendžiančių institucijų aiškinimo. Sudėtingais atvejais teisės reikalavimams suprasti subjektas gali stokoti žinių. Dėl to išorinis aiškinimas, gali tapti neišvengiamas, nors ir nėra privalomas nei formaliąja, nei realistine prasme. Toks išorinis aiškinimas tampa panašus į vidinį aiškinimą, atliekamą paties teisės adresato, kuris be išorinės pagalbos gali negebėti pateikti patenkinamo teisės aiškinimo varianto. Tai tampa akivaizdu vis sudėtingėjančioje mokesčių teisėje. Bendro teisinio išsilavinimo nepakanka suvokti netgi ganėtinai paprastų mokesčių teisės nuostatų prasmei. Tokiu atveju pasitelkiamos konsultacijos ir aiškinimai. Jų šaltinis paprastai yra valstybės institucijos, privatūs konsultantai, atitinkamos srities mokslininkai¹³. Realistiškai vertinant, tokios konsultacijos (ypač bendro pobūdžio) ir išaiškinimai tampa autoritetingomis nuomonėmis, kurios, kaip pastebi M. Glendon, M. Gordon ir Ch. Osakwe, visuomet yra bent jau antriniai teisės šaltiniai. Praktiškai tai reiškia, jog paplitusi autoritetinga nuomonė (pvz., išdėstyta vieninteliame plačiai naudojamame komentare ar kitaip pakankamai plačiai paskleista) nesant priešingų autoritetingų nuomonių, tampa šaltiniu, kuriuo, jei ir neprivaloma, tai bent pageidautina remtis. Beje, nuomonę stiprina ją remiantys argumentai. Matyt, nebūtų per drąsu teigti, jog faktiškai autoritetas neretai vaidina didesnę vaidmenį nei argumentai. Šiandieninėje Lietuvoje panašų vaidmenį akivaizdžiai atlieka Civilinio kodekso komentaras. Be to, dažnai yra teisės aktais įtvirtinti tokie aiškinimai, į kurios rekomenduojama ar privaloma atsižvelgti (pvz., ankstesniame skyriuje aptarti mokesčių įstatymų aiškinimai). Netgi Civilinio kodekso komentaro paskelbimas oficialiame Teisingumo ministerijos puslapyje įgauna

¹² Konstitucinėje teisėje jau drąsiai konstatuojama „gyvoji teisė“ bei kūrybinis ir išimtinis (kas savaime suponuoja vienintelį galimą, taigi ir privalomą aiškinimą) teisės aiškinimas [16].

¹³ Prie doktrinos kaip antrinio šaltinio yra priskirtini ne tik formalioje mokslo sistemoje subrandinti teiginiai, bet ir ekspertų, ne mokslininkų, pateiktos nuomonės [12, P. 134].

didesnės reikšmės, suteikiančios tekstui tarsi autoritetingumo aureolę. Dalis tų teisės aiškinimų, kurie nėra privalomi griežtąja prasme, atitinka būtent tokio santykinio privalomumo sąvoką.

Negalima vienareikšmiškai įvardyti, koks teisės aiškinimas praktiniu (realistiniu) požiūriu, tampa privalomas. Vis dėlto tenka konstatuoti, kad tokio aiškinimo tiek teorinė, tiek praktinė reikšmė yra didžiulė.

Pagrindinės išvados

1. Teisės aiškinimas yra neišvengiama teisės realizavimo proceso dalis.
2. Teisės aiškinimo akto ir teisės normų akto teorinės sąvokos daugeliu bruožų yra tapačios. Vis dėlto praktikoje įprasta skirti teisės aiškinimą ir teisėkūrą bei teisės aiškinimo aktą ir teisės šaltinį (teisės normų aktą). Šis skirtumas yra pagrįstas ir teoriškai.
3. Teisės aiškinimo aktas yra svarbus teisės šaltinių sistemos elementas. Jo teisinė galia gali būti lygi teisės normų aktui.
4. Esminė sąvoka, apibūdinanti teisės aiškinimo vietą teisinėje sistemoje, yra privalomas teisės aiškinimas. Tuo tarpu autentiškas teisės aiškinimas ir oficialus teisės aiškinimas yra išvestinės, ne tokios svarbios teisės teorijai bei praktikai sampratos.
5. Skirtingai nuo teisės normų aktų, teisės aiškinimo aktai gali būti tiek pirminiais (privalomais), tiek antriniais teisės šaltiniais; jų privalomumas gali būti nevienodo laipsnio.
6. Teisės aiškinimas visuomet privalo būti adekvatus. Sąmoningas teisės aiškintojo adekvatumo tikslas - aiškinant teisę neperžengti teisės normomis nubrėžtų ribų. Žinoma, tai nereiškia, jog yra tik vienintelis tinkamas ir galimas teisės aiškinimo variantas.
7. Formaliuoju pozityvistiniu požiūriu Lietuvoje norminio pobūdžio privalomas teisės aiškinimas neegzistuoja. Specifinė išimtis – Konstitucinio Teismo sprendimų rezoliucinė dalis. Ji taip pat tik sąlyginai laikytina teisės aiškinimu, nes išreiškia ne teisinę argumentaciją, o tik išvadą, pagrįstą teisine argumentacija.
8. Realiai gali būti traktuojamas kaip privalomas ir toks teisės aiškinimas, kuris formaliai nėra privalomas. Teismo bei Konstitucinio Teismo atliekamas teisės aiškinimas, praktiškai visuomet yra akceptuojamas kaip neginčytinas orientyras realizuojant teisės normų aktus, nors ir be formalaus privalomumo požymio. Tokiu būdu jis tampa privalomas realistiniu požiūriu, ir taikomas teisės praktikoje. Dalis kitokio pobūdžio teisės aiškinimo aktų (įskaitant vykdomosios valdžios institucijos teikiamus aiškinimus, autoritetingų specialistų

pateiktus teisės normų aktų komentarus ar nuomones) taip pat laikytina daugiau ar mažiau privalomais realistiniu požiūriu.

Literatūra

Teisiniai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.
3. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. ...
4. Lietuvos Respublikos administracinės teisenos įstatymas // Valstybės žinios. 1999, Nr. 13-308.
5. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas // Valstybės žinios. 1995, Nr. 61-1525.
6. Lietuvos Respublikos konstitucinio teismo įstatymas // Valstybės žinios. 1993, Nr. 6-120.
7. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 17-649.

Kita literatūra

8. Bekarija Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. Vilnius: Mintis, 1992.
9. Dickson J. Interpretation and Coherence in Legal Reasoning. 2001 <<http://plato.stanford.edu/entries/legal-reas-interpret/> 2004.02.13>.
10. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge: Harvard University Press, 1997.
11. Dworkin R. Must Our Judges Be Philosophers? Can They Be Philosophers? New York Council for the Humanities Scholar of the Year Lecture (2000). – <<http://www.culturefront.org/culturefront/dworkin.html> 2000.11.04>.
12. Glendon M. A.; Gordon M. W.; Osakwe Ch. Vakarų teisės tradicijos. Vilnius: Pradai, 1993.
13. Hayek F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. Vilnius: Eugrimas, 1998.
14. Kelsen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002
15. Kūris E. Konstitucijos dvasia // Jurisprudencija. Vilnius, 2002, Nr. 30 (22), p. 16 – 31.
16. Kūris E. Konstitucijos aiškinimas, konstitucinės teisės šaltiniai ir besikeičianti konstitucinės teisės paradigma // Teisės problemos. Vilnius, 2004, Nr. 1 (43).
17. Mikelėnienė D.; Mikelėnas V. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia, 1999.
18. Ragauskas P. Konstitucinio teismo vaidmuo įstatymų leidyboje // Teisės problemos. Vilnius, 2004, Nr. 1 (43).

19. Spruogis E. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų įtaka teisei // Teisės problemos. Vilnius, 2004, Nr. 3 (41).
20. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
21. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
22. Žilinskas D. Teisės aiškinimo problemos šiuolaikinėje Lietuvos administracinėje teisėje // Jurisprudencija. Vilnius. Nr. 46(38), p. 68 – 78.